

Hoe gaat het met de Kerkuil?

Fred Hopman

Inleiding

'Kerkuil' vind ik persoonlijk fraaier klinken dan het Engelse 'Boerenschuuruil' (Barnowl). Beide namen geven aan dat we hier met een cultuurvolger te maken hebben. Sinds de Middeleeuwen vond de Kerkuil huisvesting en een gedekte tafel rond de kleine dorpskerk of de boerderijen met kleinschalige akkerbouw. De menselijke activiteiten van de laatste decennia hebben voor de Kerkuil echter niet gunstig uitgepakt. Dit artikel heeft als doel een overzicht te geven van een aantal factoren die van invloed zijn op de populatie-ontwikkeling van de Kerkuil in Nederland; ook worden er een aantal maatregelen beschreven die getroffen worden ten bate van de Kerkuil. Tenslotte wordt er ingegaan op de ontwikkelingen van de populatie in Noord-Holland.

Ontwikkelingen in de populatie

Bedroeg de populatie in Nederland voor de strenge winter van 1963 tussen de 1800 en 3500 paren, na de winter van 1963 werden er in Nederland slechts 18 broedgevallen met zekerheid vastgesteld (De Jong, 1983). In 1967 was de populatie weer opgeklimmen tot 500-800 broedparen. Na de strenge winter van 1979 was het aantal broedparen weer gereduceerd tot 104. Westelijk Nederland was toen grotendeels verlaten door de Kerkuil. In de hoge delen van Nederland vond een bescheiden herstel plaats tot ongeveer 300 broedparen. In 1990 was het aantal broedgevallen sterk gestegen tot 1130. 1991 liet weer een afname zien tot ongeveer 600 broedparen. In Noord-Holland was de Kerkuil sinds 1978 als uitgestorven te beschouwen. Sinds 1990 is de Kerkuil terug van weggeweest in onze provincie.

Invloeden op de populatiegrootte

De vitaliteit van een soort wordt bepaald door de mate waarop adequaat gereageerd kan worden op veranderingen in de leefomgeving. Aangezien de veranderingen zich de laatste decennia zeer snel voltrokken ging dit de veerkracht van de Kerkuil te boven, zodat het aantal broedparen drastisch terugliep. Factoren die hebben bijgedragen tot de achteruitgang waren:

1. Afname van mogelijke broedplaatsen: Kerken werden ontoegankelijk gemaakt voor vogels door galmgaten met gaas af te sluiten tegen de 'overlast' die ondervonden werd door de uitwerpselen van Kauwen en tamme duiven. De mogelijkheid om een Kerkuil in een kerktoeren aan te treffen liep terug van 33% voor 1963 naar 7% in 1988. Menige Kerkuil is door insluiting om het leven gekomen. De doodsoorzaak door insluiting was voor 1963 1%, na 1963 9%. Het moderne boerenbedrijf is ook veel minder toegankelijk geworden voor een zwerfende Kerkuil.

2. Minder mogelijkheden voor voedselzoeken: Door schaalvergroting en intensivering verdwenen veel muizenrijke percelen en geschikte akkerranden, losse graanopslag in de boerderij verdween of werd onbereikbaar.

3. Bestrijdingsmiddelen: Evenals andere predatoren die hoog in de voedselketen staan kreeg de Kerkuil, vanaf de jaren zestig, via de prooien meer en meer gifstoffen binnen, hetgeen resulteerde in sterfte en slechtere broedresultaten.

4. Grotere kans op ongeval: Doordat Kerkuilen wegbermen frequenteren wegens hun rijkdom aan muizen hebben de enorm toegenomen verkeersintensiteit (met de bijbehorende toename van het aantal kilometers weg en wegbermen) ervoor gezorgd dat de kans voor de betrekkelijk traag vliegende Kerkuil om verkeersslachtoffer te worden enorm is toegenomen. Was de kans voor een geringde Kerkuil om voor 1963 als verkeersslachtoffer te eindigen ongeveer 4%, na 1963 steeg deze kans tot 45%. Uit een onderzoek in de periode 1976 tot 1978 in Limburg bleek dit percentage zelfs 67% (De Jong, 1983; Van der Hut et al., 1992). Als berrmtoerist staan Torenavalk en Kerkuil hoog genoteerd in de top-tien van verkeersslachtoffers (zie tabel 1). Er is overigens geen significant verschil aantoonbaar tussen jonge (onervaren) Kerkuilen en volwassen exemplaren.

Het aantal slachtoffers, dat tegen obstakels zoals hoogspanningsmasten, treinen of ramen opbotst, is toegenomen van 5% tot 14%; ook schijnt verdrinking in drinkbakken van het vee toe te nemen (Van der Hut et al., 1992).

Als we kijken naar gegevens van de terugmeldingsdatabank (Arnhem Databank), dan blijken verkeersslachtoffers zo'n 5% van de terugmeldingen uit te maken. Van de 162 verschillende soorten springen er tien soorten uit die veelvuldig als verkeersslachtoffer aangetroffen worden (Holleman, 1989). De Kerkuil overtreft hierin een aantal soorten die veel algemener voorkomen, hoewel uilen die dood aangetroffen worden waarschijnlijk vaker teruggemeld zullen worden dan Zilvermeeuwen of Merels. Bij de terugmeldingen dient er ook nog rekening gehouden te worden met het feit dat slachtoffers vrij snel (soms al binnen 24 uur) door aaseters worden weggehaald.

Tabel 1. Tien soorten met de meeste aantal terugmeldingen van verkeersslachtoffers (Holleman, 1989).

Soort	Aantal	% van totaal	% geringd
Torenavalk	1603	23.9	2.9
Kokmeeuw	1042	15.6	0.5
Merel	707	10.6	0.4
Kerkuil	592	8.8	7.8
Zilvermeeuw	564	8.4	0.7
Scholekster	543	8.1	0.7
Blauwe Reiger	470	7.0	1.7
Bosuil	422	6.3	7.2
Ransuil	377	5.6	3.9
Stenuil	372	5.5	4.2

5. Het klimaat en weersomstandigheden: Dit is, afgezien van de menselijke invloed, ook een factor van betekenis in de populatie-ontwikkeling van de Kerkuil. De sterfte gedurende het eerste levensjaar kan bij Kerkuilen schrikbarend hoog zijn; in de diverse West-Europese landen variëren deze cijfers van 50 tot 100%, afhankelijk van gunstige of ongunstige jaren (De Jong, 1983). Kerkuilen zijn niet goed in staat vetreserves aan te leggen en hebben een verenkleed dat geen optimale isolatie biedt. Als de muizen onder een sneeuwtapijt verdwijnen zijn Kerkuilen in staat zich ongeveer vijf tot acht dagen in leven te houden. Nederland is ongeveer de noordelijke grens van het verspreidingsgebied van de Kerkuil, die voornamelijk in tropische en subtropische streken voorkomt. Strenge winters, met overdadige sneeuwval en een minimaal aantal muizen decimeren het aantal Kerkuilen. Door een groot reproductievermogen in muizenrijke jaren en doordat de eieren met tussenpozen gelegd worden is de Kerkuil in staat deze klimatologische klappen op te vangen. Doordat de eieren met tussenpozen gelegd worden verschillen de jongen van elk legsel in leeftijd en grootte. Bij onvoldoende voedselaanbod krijgen in elk geval de oudste en sterkste jongen voldoende te eten. De kleinste en zwakste jongen verhongeren of worden opgevreten door de oudere broers of zussen.

Alle bovengenoemde punten scheppen een somber beeld voor de toekomst van de Kerkuil in Nederland, gelukkig zijn er ook een aantal ontwikkelingen te signaleren die een positieve invloed kunnen hebben op het wel en wee van deze vogel:.

1. Status van beschermde vogel: De Kerkuil is sinds 1936 een beschermde vogelsoort, die bovendien ook op de Rode Lijst geplaatst is. Voor de Rode Lijst-soorten worden een aantal speciale beschermingsmaatregelen getroffen om het voortbestaan in Nederland te waarborgen. In het technisch rapport nummer 7 van Vogelbescherming (Van der Hut et al., 1992) wordt een aanzet tot een beschermingsplan voor de Kerkuil gegeven. De doelstelling van het rapport is de populatie op 2000 broedparen in topjaren te krijgen door het realiseren van een pakket beschermingsmaatregelen.

2. Veranderend beheer: Behalve de ontwikkeling dat meer en meer gebieden ecologisch en extensief beheerd gaan worden (bijvoorbeeld uit milieu- en bezuigingsoogpunt) worden er ook actief beheerovereenkomsten met grondgebruikers gesloten om tot vergroting van natuurwaarden te komen. Er zijn projecten gaande om kruidenrijke akkerranden te herstellen, aangepast beheer te voeren met betrekking tot houtwallen en singels en slootranden extensief te maaien. Te verwachten valt dat tengevolge van deze maatregelen (onder andere) de muizenstand hoger zal worden en de soortenrijkdom groter, hetgeen de Kerkuil meer foerageermogelijkheden zal bieden.

3. Selectiever gebruik van bestrijdingsmiddelen: In vergelijking met de jaren zestig en zeventig is in Nederland een trend aantoonbaar dat er minder kwistig met een aantal bestrijdingsmiddelen wordt omgesprongen. Een onderzoek naar gechloroerde koolwaterstoffen in de lever van 's winters doodgevonden Kerkuilen liet een afname zien van het aantal milligrammen per kilo van deze giftige verbindingen. In de winter van 1968-1969 bijvoorbeeld bedroeg de hoeveelheid dieldrin gemiddeld 4.3 mg/kg versgewicht en de hoeveelheid PCB bedroeg 43.8 mg/kg. In 1977-1978 was de hoeveelheid dieldrin gereduceerd tot gemiddeld 0.25 mg/kg en de hoeveelheid PCB gemiddeld tot 10.1 mg/kg versgewicht (Van der Hut et al., 1992). Ook het gebruik van middelen om knaagdieren te bestrijden is in de periode van 1975 tot 1988 met 33% verminderd.

4. Verbetering van de huisvesting: In Noord-Holland groeide eind jaren tachtig het initiatief van enkele individuen om uilekasten op te hangen stap voor stap uit tot de oprichting in 1990 van de 'Kerkuilenwerkgroep Noord-Holland'. Met behulp van de Stichting Vrijwillig Natuur- en Landschapsbeheer (VNLB)

is er een netwerk van 18 regio's tot stand gekomen, waarin een coördinator en vrijwilligers per regio zorgdragen voor beschermingsmaatregelen. Ook is er een landelijk netwerk opgezet van 16 gewesten, met een gewestelijk coördinator, bijgestaan door provinciale werkgroepen. Deze coördinatoren, enkele adviseurs en een vertegenwoordiger van Vogelbescherming zijn verenigd in de 'Kerkuilenwerkgroep Nederland'.

In Noord-Holland heeft het werk geresulteerd in het plaatsen van meer dan 200 kasten in 3 jaar, waarbij de nestplaatsen zijn gekozen door in te schatten of een gebied geschikt zou zijn voor een Kerkuil.

De herkolonisatie van Noord-Holland

In de regio Wieringen werd in 1990 de eerste broedende Kerkuil aangetroffen; mogelijk heeft er dat jaar ook nog een Kerkuil op Texel (in een bunker) gebroed. In 1993 kon melding gemaakt worden van 13 zekere broedgevallen (med. Luc Smit). In Van Galen (1993) wordt voor 1993 echter melding gemaakt van een totaal van 15 à 16 broedgevallen. Behalve in het 'Kerkuilenbolwerk' van regio Wieringen werden ook in de regio's Den Helder, Schagen, Castricum, het Gooi en Broek in Waterland broedparen aangetroffen. Acht nestplaatsen worden al gedurende 2 of 3 jaar met succes bezet. In totaal vlogen 40 jonge Kerkuilen uit.

Dat jaar was goed voor 2 vervolglegels, waarvan één succesvol; het legsel van 3 eieren resulteerde in één uitgevlogen jong. Zeer vermeldenswaardig is dat vrijwel alle broedgevallen in Noord-Holland in Kerkuilekasten plaatsvinden (Van Galen, 1993).

Tabel 2. Overzicht van het aantal broedgevallen van Kerkuilen in Noord-Holland in de periode 1990-1993.

Jaar	1990	1991	1992	1993
Broedgevallen	1	5	9	13
Uitgevlogen	3	12	31	40

Het aantal Kerkuilen in Noord-Holland neemt dus toe en ondanks het feit dat een aanzienlijk deel van Zuid-Kennemerland als niet-optimaal biotoop voor Kerkuilen omschreven kan worden, zijn er op diverse gunstige locaties in de polder en de binnenduintrand kasten geplaatst.

Tot nu toe werd er door de 'doelgroep' nog geen gebruik gemaakt van de beschikbare accommodatie, wel door Kauwen en stadsduiven (Hopman, 1992), maar aangezien er in de regio Haarlemmermeer in 1991 een broedgeval geconstateerd werd, kunnen we misschien met een beetje geluk deze prachtige nachtvoegel binnen enkele jaren als broedvogel in Zuid-Kennemerland verwelkomen.

Geraadpleegde literatuur

- Galen, D. van, 1993. De Kerkuil in Noord-Holland een voormalige broedvogel? De Graspieper 13: 156-158.
- Holleman, L., 1992. Verkeersslachtoffers onder de Kerkuilen. Kerkuilnieuws 1992(3): 9-13.
- Hopman, F., 1992. Broedresultaten in Kerkuilekasten in 1992. Fitis (28)3: 155-157.
- Hut, R.M.G. van der, J. de Jong & E.R. Osieck, 1992. Technisch Rapport Vogelbescherming 7. Biologie en bescherming van de Kerkuil *Tyto alba*: aanzet tot een beschermingsplan. Vogelbescherming, Zeist.
- Jong, J. de, 1983. De Kerkuil. Kosmos Vogelmonografieën,
- Kerkuilnieuws 1993(5).
- Kerkuilnieuws 1993(6).